

שיעור עשרים וארבעה

שיטת רש"י באיסור שהייה

גרסינן בגמרא (ה ע"ב):

תנו רבנן: "שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם" – מה תלמוד לומר? והלא כבר נאמר "לא יראה לך שאר [ולא יראה לך חמץ] בכל גבלך". לפי שנאמר "לא יראה לך שאר" – שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה. יכול יטמין ויקבל פקדונות מן הנכרי – תלמוד לומר "לא ימצא"...

רש"י כותב:

לפי שנאמר ולא יראה לך – דמדכתב "לך" משמע מינה: שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה בגבולין של אחרים – כגון נכרי, ושל גבוה – אם הקדישם לבדק הבית.

ישנן שתי גישות באחרונים בביאור שיטת רש"י:

הגר"א (סי' תמג סע"ב), הבית מאיר (שם), הפנ"י בסוגיין, הרש"ש ועוד, דייקו ממה שכתב רש"י, שחמץ "של אחרים" הוא כגון של נכרי, דמשמע שאין פטור כללי לכל חמץ שאינו שלו, אלא חמץ של ישראל חברו הנמצא ברשותו – עובר עליו, אע"פ שלא קיבל עליו אחריות. והזכרנו הבנה זו ברש"י לעיל בסוגיית משכיר ושוכר.

וכך משמע מלשון הגמרא: "שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה", דאל"ה הול"מ "שלך אי אתה רואה, ומה שאינו שלך אתה רואה", ובזה היה נכלל כל מה שאינו שלו. מהסגנון שכתבה הגמ' משמע שייתכן מקרה שהחמץ אינו של האדם, ובכ"ז עובר עליו.

אמנם יש ראשונים שחולקים וסוברים שצריכים לחול שני תנאים כדי שיעבור עליו: שלו וברשותו. ולכן אם אינו שלו – לעולם אינו עובר. וכך שיטת הרמב"ן בסוגיין, והר"ן, ומהר"ם חלאווה, ועוד, וכן שיטת הר"מ מסרקסטה (הובא בשיטמ"ק ב"ק צח ע"ב), בסוגיית הגזול חמץ לפני הפסח ובא אחר וביערו במועד – פטור, שהכל מצווים לבערו. ע"ש.

הקושי שיש בשיטה זו, שדברי הגמ' אינם מובנים, כנ"ל, דהול"מ "אבל שאינו שלך אתה רואה", ועוד, אם כל חמץ שאינו שלו אינו עובר עליו, מדוע מוסיפים "ושל גבוה", הרי די לומר שמותר לראות של אחרים, שהוא כולל כל חמץ שאינו שלו! ? כך

הקשה השאג"א (ס"ס פג).

אפשר לבאר בשני אופנים:

א. בגמ' בב"ק (עו ע"א) איתא:

גנב והקדיש ואחר כך טבח ומכר כו'. אמרי: בשלמא אטביחה לא מחייב, דכי קא טבח – דהקדש קא טבח ולא דמריה קא טבח, אלא אהקדש ליחייב, מה לי מכרו להדיוט מה לי מכרו לשמים! הא מני? ר"ש היא, דאמר: קדשים שחייב באחריותן ברשותיה דמריה קיימי. הא מדסיפא ר"ש, הוי רישא לאו ר"ש! אלא הכא במאי עסקינן – בקדשים קלים, ואליאבא דר' יוסי הגלילי, דאמר: קדשים קלים ממון בעלים הוא, וברשותיה קיימי. אבל קדשי קדשים מאי? משלם תשלומי ד' וחמשה, אדתני רישא: גנב וטבח ואח"כ הקדיש – משלם תשלומי ד' וה', ליפלוג וליתני בדידה: במה דברים אמורים – בקדשים קלים, אבל בקדשי קדשים – משלם תשלומי ארבעה וחמשה! אלא לעולם לא שניא קדשי קדשים ולא שניא קדשים קלים, ודקשיא לך: מה לי מכרו להדיוט מה לי מכרו לשמים! מכרו להדיוט – מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דשמעון, מכרו לשמים – מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן.

וכתבו התוס':

והשתא תורא דשמעון – והא דאמר לקמן גנב והקדיש חייב ד' וה' דהוי כמוכרו להדיוט היינו בקדשי בדק הבית, דלא מיקרו על שם בעלים. וקדשי מזבח, אומר ר"י, אף על גב דמיקרו על שם בעלים ולא הוי הקדש כמכירה מ"מ למ"ד יאוש לא קני חשיב כיאוש ושינוי רשות לענין דחל הקדש אחר יאוש כדמשמע לעיל (סו ע"ב) דבעי לאוכוחי אביי לרבה דיאוש לא קני מקרבנו ולא הגזול ואפילו הכי אמר שם דחל הקדש אף על גב דאכתי לא אסיק אדעתיה דהוי יאוש ושינוי השם אלא משום דהוי יאוש ושינוי רשות.

והגר"ח בכתבים (סי' רמט) מבאר את החילוק בין קדשי בדק הבית לבין קדשי מזבח:

קדשי בדק הבית, קדושתם נובעת משייכותם לבדק הבית. אדם שאומר "הרי זה לבדק הבית" – אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, ולכשהממון עובר לבעלותו של הקדש חלה בו קדושה, וכל הנהנה ממנו מועל.

אך בקדשי מזבח אין כלל העברת בעלות, אלא החלת קדושה על החפץ באופן ישיר ע"י הבעלים. לדוגמא, אם אדם לוקח קלף ואומר "לשם קדושת תפילין" – הקלף נחשב מעתה תשמיש קדושה. וכך הוא גם בקדשי מזבח, שאם אמר "הרי זו עולה" –

אמירתו החילה קדושה.

החלת הקדושה על החפץ מפקיעה מהמקדיש את כל הזכויות הממוניות בחפץ זה. מעתה ואילך אין לחפץ דין ממון כלפיו ואין למקדיש שם של "בעלים" עליו. ההקדש הוא היחיד שלגביו חפץ זה נקרא "ממון".

נמצא, שבקדשי מזבח לא הייתה שום העברת בעלות, אלא רק החלת קדושה שאסרה את החפץ בהנאה על בעליו, ולכן דין הממון שלו שייך להקדש. אך החפץ עדיין שייך למקדיש (כמו פירות ערלה, שאע"פ שאסורים בהנאה – הם שייכים לבעליהם), אף שאינו יכול לממש שום זכות של בעלים בחפץ זה. ומשו"ה נקרא "תורא דראובן" כאשר מכרו לשמים, כי אע"פ שאין לו זכויות בו, מ"מ הוא עדיין שייך לו.

עפ"ז יש לבאר את שיטת הרמב"ן וסיעתו, הסוברים שאינו עובר כאשר חמץ שלו. עתה מובן מדוע הברייתא כתבה "של אחרים ושל גבוה" – "של אחרים" קאי על כל חמץ שאינו שלו, וכולל בתוכו חמץ של נכרי ושל חברו ושל בדיק הבית. אך מוסיפה הברייתא שמותר לראות אף "של גבוה" – כלומר, גם על חמץ של קדשי מזבח אינו עובר, משום שאין בו דין ממון לבעלים, אע"פ שעדיין שייך לו.

אך רש"י, החולק וסובר שעובר על חמץ של חברו הנמצא ברשותו, מפרש (בד"ה לפי שנאמר) שחמץ "של גבוה" היינו של בדיק הבית, משום שעובר גם על חמץ שאינו שלו, ולכן צריך פטור מיוחד לחמץ של בדיק הבית.

ב. גם אם "של גבוה" איירי בחמץ של בדיק הבית, כשיטת רש"י, יש לבאר את שיטות הראשונים כך:

לפי דעת רב אחא בר יעקב לקמן (כט ע"ב), רבי יהודה מחלק גם לעניין אכילה בין שאור של ישראל לשאור של אחרים כמו נכרי, שמותר לאוכלו (לרש"י, ועי' תוס' שם). ולפי הסוברים שמותר לראות כל חמץ שאינו שלו, יוצא שיכול אף לאכול חמץ של חברו ישראל! ?

מדוע הייתה הו"א שנכרי שכיבשתו חמור יותר מנכרי שלא כיבשתו לעניין בל יראה ובל ימצא ?

רש"י מבאר, שנכרי שכיבשתו הוי ממוןו כממונך, ולכן צריך פסוק מיוחד ללמד שאינו עובר עליו. אך הדבר תמוה, שאם ממוןו כממונך – מדוע באמת אינו עובר עליו, הרי הוי כממונך שלו ?

ובאמת הרא"ש (סי' ד) מביא בשם המכילתא:

והביאו ראייה ממכילתא, דתני התם: "בבתיכם" למה נאמר. לפי שנאמר "בכל גבולך" שומע אני כפשוטו, ת"ל "בבתיכם" – מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך. יצא חמצו של נכרי ברשות ישראל שהוא בכיתו ואינו יכול לבערו. יצא חמצו של ישראל ברשות הנכרי שהוא שלו ואין ברשותו.

המכילתא משווה בין חמץ של נכרי שלא כיבשתו לבין חמץ שאינו שלו, שבשניהם אינו יכול לבערו. אך בנכרי שכיבשתו – הרי יכול לבערו, וא"כ איך אומרת התורה שאפילו על חמץ כזה אינו עובר, הרי מחזיק בו ויכול לבערו, ואם לא מבער – רוצה בקיומו, ומדוע לא יעבור עליו?

נראה, שיש שני גדרים פטור מאיסור שהייה, לפי החולקים על רש"י: כאשר האדם אינו יכול לבערו – אינו עובר עליו, משום שאין שום הוכחה שרוצה בקיומו. וזהו דין מצד הגבירא.

אך ישנו דין נוסף: חמץ של נכרי אין עוברים עליו. לא משום שאינו שלו, אלא מפני שהוא חמץ של נכרי. פטור זה הוא מצד החפצא, שעל חמץ כזה לא נאמר איסור ב"י וב"י, ולכן אע"ג דהוי "כממונך" – אינך עובר עליו. דין זה נאמר רק בנכרי, ולא בישראל חברו.

ויצא לפ"ז, שגם לדעת הרמב"ן וסיעתו, אע"פ דס"ל שאינו עובר בכל חמץ שאינו שלו – מ"מ ישנו דין מיוחד שנאמר בנכרי, ואינו קיים בישראל. בחמץ של ישראל הפטור הוא מצד הגבירא, ובשל נכרי – מצד החפצא.

וא"כ, לו יצויר שהיה מושג של "ישראל שכיבשתו" – כו"ע היו מודים שעובר על החמץ ששייך לאותו ישראל, משום שכאן אין מיעוט בחפצא, אלא רק כאשר הגבירא אינו יכול לבערו.

עפ"ז מובנים דברי הגמ' בדף כט.

ומעתה יש לבאר שזוהי הסיבה, שצריך מיעוט מיוחד "ושל גבוה", משום שגם חמץ של הקדש יש עליו פטור בחפצא, שאין כלל איסור ב"י וב"י בהקדש. השאג"א מבאר זאת, שהרי יכול להישאל עליו ויהפוך להיות שלו, וכן יכול לפדותו, וא"כ הייתה הו"א שיעבור עליו (דהוי כאילו "כיבשתו").

אלא, דלא משמע כן מדברי הרמב"ם (פ"ד מחו"מ ה"ב), שכתב: "וחמץ של הקדש או של גוי שהיה אצל ישראל אפילו היה עמו בבית הרי זה מותר מפני שאינו שלו".

הרמב"ם כתב "מפני שאינו שלו", ולא כתב "מפני שאין חייבים עליו" וכדו'.
 אך עכ"פ בדעת הראשונים האחרים ניתן לומר כך (וודאי שכך סובר רש"י, שכתב להדיא
 דממונו כממונך).

עד כאן ביארנו לפי גישת הגר"א ודעימיה, שרש"י חולק על הראשונים וסובר שעובר
 על חמץ של חברו הנמצא ברשותו (אע"פ שלא קיבל עליו אחריות).

אמנם הצל"ח חולק ע"ז, ומבאר, שרש"י מודה ליתר הראשונים, שאינו עובר על חמץ
 של חברו שלא קיבל עליו אחריות, אף אם נמצא ברשותו. וז"ל הצל"ח בביאור דברי
 רש"י:

שם ד"ה לפי שנאמר וכו', של אחרים כגון נכרים וכו'. לכאורה משמע מדברי
 רש"י הללו, שאם יש בידו חמץ של ישראל אף על פי שאינו חייב באחריותו
 עובר עליו הנפקד. אבל האמת אין זה כוונת רש"י, אבל כוונת רש"י, דבשל
 ישראל אף שאינו חייב באחריותו, שהוא שומר חנם, מ"מ אם יכול למכרו
 לנכרים בשעה חמישית ולא מכרו חייב לשלם, ואם הוא בעין, אומר לו "הרי
 שלך לפניך" כמבואר במג"א סימן תמ"ג ס"ק ה'. וא"כ ממילא הוא עובר בפסח
 בבל יראה. אבל אם התנה בפירוש שאינו מקבל אחריות, ואז פטור אפילו
 מפשיעה, או שהיה שמירה בבעלים שאז אף אם היה יכול למוכרו לאחרים ולא
 מכרו פטור, שהרי אפילו מפשיעה פטור, או שהוא במקום שאין שם נכרי
 לקנותו, אף אם הוא של ישראל אמרינן שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של
 אחרים...

ביאור: רש"י מודה שאינו עובר בחמץ של חברו, והטעם שכתב כאן "נכרי" (ולא סתם
 "של אחר") הוא כך: הגמ' לקמן מקשה סתירה בין הרישא "ובל יקבל פקדונות מן
 הנכרים" לבין הסיפא "אתה רואה של אחרים", וחילקה הגמ' בין מקרה שקיבל
 אחריות לבין מקרה שלא קיבל עליו. והנה, כתב השו"ע (סי' תמג סע"ב), שאם היה
 שומר חנם על חמץ של חברו, צריך למכרו בשעה חמישית (וכגון הא דיוחנן חקוקאה
 המובא בגמ'). וכתב על כך המג"א (סק"ה), שאם לא מכר – פושע הוא וחייב לשלם דמי
 החמץ למפקיד. אך אם החמת בעין – אומר לו "הרי שלך לפניך" (ואם לא – משלם
 כשעת הפשיעה, דהיינו כשווי החמץ קודם הפסח). מעתה, אומר הצל"ח, הרי בחמץ של
 ישראל חברו לא שייך לחלק בין מקרה שקיבל אחריות אונסין לבין שלא קיבל, שהרי
 גם כאשר לא קיבל, אם לא ישיב את החמץ לפני פסח – יצטרך לשלם את שוויו (משום
 שברגע הפשיעה קיבל אחריות מעכשיו). וא"כ, כאשר הגמ' מעמידה את הדרשא של "אתה
 רואה של אחרים" באופן שלא קיבל אחריות, ע"כ דמיירי בשל נכרי, כיוון שבחמץ

של ישראל חברו, אע"פ שאינו עובר עליו, ממ לא שייך לחלק וכנ"ל, דרק אם התנה בפירוש שאינו מקבל אחריות – פטור מתשלום שווי החמץ (או שהייתה שמירה בבעלים, או שניסה למכור ואף אדם לא קנה) אך באופן הרגיל חייב, אע"פ שלא קיבל אחריות. ולכן נקט רש"י "נכרי" דווקא.

אלא, שיש להקשות בגוף דברי המג"א (שהתבסס עליהם הצ"ח). המג"א כתב שיצטרך לשלם לפי זמן הפשיעה. ובשלמא בגזלן, צריך לשלם לפי זה, כגון שגזל לפני הפסח (שהחמץ שווה כסף) ועתה אינו שווה כלום, אך שומר, אע"פ שפשע – לכאורה אין לחייבו בתשלומין, כי החפץ בעין! ? הרי בשומר, רגע החיוב הוא בשעת הפשיעה ולא בשעת ההפקדה. כגון: אם אדם יניח את הפיקדון ברחוב – לא יתחייב כל עוד לא לקחוהו. וא"כ ה"נ, יש כאן "היזק שאינו ניכר", ששעת הנזק היא שעת החיוב, ובשעה זו החמץ אינו שווה כלום. וצ"ב בדברי המג"א.

[ועיין בשיעור הבא, שם נביא שני ביאורים בדבריו].